Stylistics Studies of the Holy Quran

Print ISSN 2645-5714
Online ISSN 2676-6035

The Impact of the Arabic Emphatic Letters on the Semantic and Imagistic Dimensions of the Holy Qur'an

Rasoul Dehghanzad [1] , Farzaneh Abdi [2] , Solmaz Khalili Al-Hard [3]

1. Associate Professor, Department of Arabic Language and Literature, University of Qom, Qom, Iran.
(Corresponding Author) Email: r.dehghanzad@qom.ac.ir
2. Ph.D. Student in Arabic Language and Literature, University of Arak, Arak, Iran.
Email: farzanehabdi199372@gmail.com
3. Ph.D. Student in Arabic Language and Literature, Shahid Madani University, Tabriz, Iran.
Email: solmaz.khalili@icloud.com

Research Article

Extended Abstract

Research Objective: This study aims to examine and analyse the functions of the emphatic (elevat-ed) letters (ḥurūf al-istiʿlāʾ)—the seven Arabic letters khāʾ, ṣād, ḍād, ṭāʾ, ẓāʾ, ghayn, and qāf—in selected Qur'anic propositions and action-oriented and pictorial sentences. It seeks to explore the semiotic significance of these letters and their role in completing and reinforcing meaning. The cen-tral concern of the study is the semantic contribution of these letters to the representation of Qur'anic imagery. In particular, it investigates how the functions associated with ḥurūf al-istiʿlāʾ, including emphatic articulation (tafkhīm), upward movement, expansiveness, and prominence, re-late to their use in verses with visual and representational dimensions. It also examines the mean-ings conveyed by individual letters in different Qur'anic contexts. Given that most Qur'anic studies have overlooked the role of individual letters in meaning formation and the development of Qur'anic discourse, focusing instead on broader linguistic structures, this study seeks to identify and investigate the functions of letters in Qur'anic imagery, with particular emphasis on ḥurūf al-istiʿlāʾ.

Research Method: This study adopts a descriptive-analytical method. First, Qur'anic verses that combine pictorial potential with the use of ḥurūf al-istiʿlāʾ are selected. Their role in constructing the imagery in question is then critically examined and analyzed. More specifically, the study seeks to identify the functions and semantic implications of ḥurūf al-istiʿlāʾ in propositions structured around action and imagery, and to assess critically their contribution to the formation, transmission, and distinctive characteristics of such imagery.

Findings: The findings indicate that ḥurūf al-istiʿlāʾ in Qur'anic verbs are predominantly employed to convey two categories of meaning. The first encompasses concepts such

Received: 05 July 2025 | **Received in revised from:** 06 November 2025 | **Accepted:** 11 November 2025 | **Published online:** 23 October 2026

How to cite: Dehghanzad, R., Abdi, F. & Khalili Alhord,, S. (2026). The Impact of the Arabic Emphatic Letters on the Semantic and Imagistic Dimensions of the Holy Qur'an. *Stylistics Studies of the Holy Quran*, 10(2), 84–103.

https://doi.org/10.22034/sshq.2025.532569.1560

© 2026 | authors retain the copyright and full publishing rights.

style.quran.ac.ir

Article type: Research Article

Published by: Department of Qur'anic Exegesis and Sciences

as ascent, dominance, elevation, superiority, eminence, and upward movement. The second relates to intensity, strength, power, emphatic articulation, emphasis, and insistence on conveying a message, as well as its em-bodiment and the highlighting of its significance. Although the second category is not directly re-flected in the lexical meaning of istiʿlāʾ, these letters, in their technical phonetic sense, are charac-terized by emphatic articulation and intensity. The findings suggest that both dimensions are reflect-ed in the use of these letters in Qur'anic verses.

To enhance their impact on the audience, the use of ḥurūf al-istiʿlāʾ in Qur'anic verbs is generally reinforced by various linguistic factors. These include vowel patterns, particularly the fatḥah, and grammatical case marking, particularly the accusative. Words containing these letters frequently occur with a fatḥah or an accusative ending, thereby intensifying and reinforcing the degree of is-tiʿlāʾ they convey. Furthermore, emphatic devices are employed in constructions that indicate greater emphasis, intensity, and elevation, including restrictive structures (ḥaṣr), fronting and post-ponement, and emphatic particles.

Another factor that enhances the semantic capacity of ḥurūf al-istiʿlāʾ is the use of accompanying vowels and collocated words, in accordance with the principles of proximity and collocation. Alongside words containing these letters, the Qur'an employs other words that signify intensity and elevation, such as al-samāʾ (heaven). Accordingly, the emphasis on superiority and intensity con-veyed by istiʿlāʾ is not coincidental. Other linguistic factors demonstrate the purposeful and precise use of these words to depict and embody objects and phenomena, thereby enhancing their impact on the audience.

Moreover, the depiction and embodiment of natural phenomena, as well as subjects associated with various Islamic concepts, constitute another—and perhaps the most significant—reason for the use of ḥurūf al-istiʿlāʾ in Qur'anic verses and expressions. In presenting imagery, such as depictions of the events surrounding the Day of Resurrection and representations of the Prophet's miracles, the Qur'an employs these letters in a manner that is appropriate to the context and consistent with the messages conveyed by its verses and expressions.

Conclusion: This study demonstrates that, although ḥurūf al-istiʿlāʾ are relatively small linguistic units in the construction of Qur'anic imagery, they play a significant role in conveying meaning and creating imagery by reinforcing several semantic and expressive functions. The findings show that these letters are employed in relevant Qur'anic propositions to convey upward movement, in-tensification, emphatic articulation, prominence, and expansiveness. They contribute effectively to the construction of images relating to human spiritual elevation, the expression of God-consciousness (taqwā), and the depiction of certain aspects of Paradise and Hell.

Keywords: The Holy Qur'an; Istiʿlāʾ; Arabic Letters; Imagery; Semantics

مطالعات سبک‌شناختی قرآن کریم
Print ISSN 2645-5714
Online ISSN 2676-6035

تأثیر حروف استعلاء بر دلالت‌های معنایی و تصویری قرآن کریم

رسول دهقان ضاد [۱] ، فرزانه عبدی [۲] ، سولماز خلیلی الهرد [۳]

۱. دانشیار گروه زبان وادبیات عربی، دانشگاه قم، قم، ایران (نویسندهٔ مسئول)، r.dehghanzad@qom.ac.ir
۲. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عربی، دانشگاه اراک، اراک، ایران، gmail.com@farzanehabdi۱۹۹۳۷۲
۳. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عربی، دانشگاه شهید مدنی، تبریز، ایران، solmaz.khalili@icloud.com

پژوهشی

چکیده

نقش حروف در القاء معانی و انتقال درست و مؤثر آن بر مخاطب غیر قابلِ‌انکار است. قرآن کریم، از همان آغاز نزول، اهتمام قابلِ‌توجهی برای موسیقی و تصویر قائل بود و هماهنگی میان این دو در این کتاب آسمانی از وجوه ممتاز اعجاز قرآنی است. این مقاله بنابر اهمیت دو مقولهٔ آوا و تصویر در صدد است به معناشناسی حروف استعلاء (خاء، صاد، ضاد، طاء، ظاء، غین، قاف) در ساخت و ارائهٔ گزاره‌های تصویری آیات قرآن بپردازد و حروفی که بر بالاروندگی، تفخیم و گستردگی دلالت می‌کند را بررسی کند؛ درواقع، مقاله با تکیه بر روش توصیفی-تحلیلی، می‌کوشد کارکردها و دلالت‌های حروف استعلا را در واژگانی که از ظرفیت تصویری برخوردارند، استخراج و بررسی کند و سهم حروف استعلا را در چگونگی تکوین و انتقال این تصاویر نقد و تبیین کند. نتیجهٔ پژوهش نشان می‌دهد که حروف استعلا در کلماتی که از ظرفیت بصری برخوردار است به کار رفته و ابعاد تصویر را از جهت صعود، شدت، تفخیم گستردگی نشان داده است. این حروف در سازگاری کامل با تصاویر مختلف قرآنی قرار دارد و برای ساخت تصاویر مربوط به تعالی معنوی انسان، بیان تقوا و ترسیم صحنه‌هایی از بهشت و جهنم به‌طورِ مؤثر به کار رفته است.

کلیدواژه‌ها: استعلا، تصویرسازی، حروف هجائی، قرآن کریم، معناشناسی.

تاریخ دریافت: ۱۴ تیر ۱۴۰۴ | **تاریخ اصلاح:** ۱۵ آبان ۱۴۰۴ | **تاریخ پذیرش:** ۲۰ آبان ۱۴۰۴ | **تاریخ انتشار آنلاین:** ۰۱ آبان ۱۴۰۵

استناد به این مقاله: دهقان ضاد، رسول، عبدی، فرزانه و خلیلی الهرد، سولماز. (۱۴۰۵). تأثیر حروف استعلاء بر دلالت‌های معنایی و تصویری قرآن کریم. *مطالعات سبک شناختی قرآن کریم*، ۱۰(۲)، ۸۴-۱۰۳.

https://doi.org/10.22034/sshq.2025.532569.1560

۱۴۰۵© نویسندگان دارنده حق مولف مقاله خود بدون محدودیت هستند
نوع مقاله: پژوهشی **ناشر:** دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم
style.quran.ac.ir

۱. طرح مسئله

زبان، نظامی از نشانه‌ها و دلالت‌ها است که به‌طورِ گسترده در تمامی ارکان آن حضور دارد و هر نشـانه‌ای، خرد یا کلان، برای انتقال معنایی به کار می‌رود. حرف، با اینکه کوچکترین نشانه در انتقال معنا، آوا و تصویر است، اما در تکوین و شناخت معنا نقش دارد؛ بنابراین، بررسی معنای حروف و سازگاری آن با آوا و تصویر یکی از ملزومات پژوهشی امروزی، به‌ویژه در حوزهٔ قرآن پژوهی اسـت؛ زیرا قرآن کریم حروف را در نهایت دقت و در اوج بلاغت به کار بـرده اسـت. آنچـه اهمیـت حـرف و نقـش آن در انتقال معنـا را برجسـته‌تر و بررسـی آن را پر اهمیت می‌گرداند، بررسـی آن در قالب تصاویر قرآنی اسـت؛ ازآنجاکه تصویرسازی در قرآن کریـم، از امتیـاز و اهمیـت بالایـی برخوردار اسـت و از دیرباز، دانشـمندان نحـو و بلاغت و مفسّران قرآن به‌دنبال تحلیل و تفسیر آن بوده‌اند؛ توجه به سازوکارهایی که در خلق تصاویر نقـش دارد و در ترسـیم بهتـر وجـوه آن مؤثـر اسـت، از اهمیتـی دوچنـدان برخوردار اسـت. خداوند در قرآن کریم، صور بیانی مختلفی را برای خلق تصاویر دینی به کار برده اسـت که ازجملهٔ این امکانات، استفادهٔ نظام‌مند از حروف استعلا و حروف استفال است؛ بنابراین جزئی‌ترین سازه‌ها و عناصر در متن در نقش تصاویر، دخالت دارند و در این میان، حروف که کوچک‌ترین عناصر متنی است، از اهمیتی ظریف برخوردار است.

حـروف کـه یکـی از امکانـات آوایی قـرآن اسـت در ارائهٔ معنـا و تصویر، نقـش مهمی ایفا کـرده اسـت و از جهـات مختلـف به انـواع گوناگونی تقسـیم می‌شـود؛ یکی از ایـن انواع که از جهـت تفخیـم و ترقیق اسـت، به حروف اسـتعلا و اسـتفال تقسـیم شـده اسـت. حروف استعلا شامل هفت حرف (خاء، صاد، ضاد، طاء، ظاء، غین، قاف) است که به‌طورِکلی بر تفخیم و شـدت دلالت می‌کند و در خلق تصاویر بصری که خاصیتی بالارونده و برجسـته دارند، اثر می‌گذارد (الساقی، ۱۹۷۷: ۴۳). این حروف، برعکس حروف استفال، برای انتقال معنای خاصِ مربوط به تعالی انسـانی و معنوی و سـاخت برخی تصاویر مربوط به بهشـت و جهنم، مفید اسـت. آنچه در این پژوهش مدِّ نظر اسـت، معناشناسـی این حروف در ارائهٔ تصاویر قرآنی اسـت؛ درواقع، مقالهٔ حاضر می‌کوشـد بنابر کارکردهای حروف اسـتعلا، نظیر تفخیم امور، بالاروندگی اشیاء و گستردگی و برجسته‌سازی مفاهیم، به بررسی این حروف و کارکردهای آن در واژگانی که جنبهٔ بصری و تصویری بر آن غالب است، بپردازد تا سرانجام پاسخی برای دو پرسش ذیل بیابد:

نخست: حروف استعلا چه نقشی در خلق تصاویر قرآنی و کیفیت تصاویر ایفا کرده است؟

دوم: حروف استعلا بیشتر در چه صحنه‌هایی به کار رفته است؟

می‌توان اینگونه فرض کرد:

سال دهم
شمارهٔ دوم
پیاپی: ۱۹
پاییز و زمستان
۱۴۰۵

۱. حروف استعلا در تعیین ویژگی تصاویر از جهت بالاروندگی، تفخیم و برجستگی نقش دارد.
۲. حروف استعلا در تصاویر مربوط به قیامت، بهشت و جهنم کاربرد بیشتری دارد.

۲. پیشینهٔ پژوهش

درخصوص حروف و نقش آن در قرآن کریم، به‌طورکلی، پژوهش‌های مختلفی صورت گرفته است، اما دربارهٔ حروف استعلا، پژوهش‌های زیر اشاراتی به این حروف داشته‌اند:

مقالهٔ (۱۳۸۹) «استعلا در معانی حروف جرّ عربی و حروف اضافهٔ فارسی»، تألیف سمیه کاظمی و همکارش. پژوهش حاضر با تکیه بر دستور زبان عربی و فارسی و مطالعات دستورپژوهان و فرهنگ‌نویسان این دو زبان و همچنین براساسِ روش تحلیلی. تقابلی به بررسی مفهوم «استعلا» که یکی از مهم‌ترین معانی حروف جرّ عربی و حروف اضافهٔ فارسی است، پرداخته است و ویژگی‌های آن دسته از حروف جر و اضافه را که نمایانگر این مفهوم است، تبیین کرده است. این پژوهش برخلافِ پژوهش ما به بررسی حروف استعلا در آیات قرانی، نپرداخته است و از این منظر با آن متفاوت است.

مقاله‌ای دیگر (۱۳۹۰) باعنوانِ «بررسی آواشناختی علم تجوید»، نوشتهٔ غلام‌عباس سعیدی است. این مقاله آنچه را که پیشینیان ما دربارهٔ تجوید گفته‌اند، از پنجرهٔ آواشناسی و واج‌شناسی امروز نگریسته و توصیفی علمی و امروزی از تجوید فرا پیش نهاده است؛ براین‌اساس، به دسته‌بندی جدیدی از حروف عربی و به تعریف جدیدی از اصطلاحاتی چون حروف متقارب، حروف متجانس و حروف متباعد و به تبیین جدیدی از فرایندهای تجویدی چون ادغام رسیده است. پرواضح است که این پژوهش و دیگر پژوهش‌های علم آواشناسی به بررسی کلی حروف پرداخته و دربارهٔ نقش و تأثیر حروف استعلا در ساخت تصاویر قرانی نپرداخته است.

کتاب «*التصویر الفنی فی القرآن*»، نوشتهٔ سید قطب (۱۹٦٦) است. نویسنده به مباحث مختلف تصویر قرآن و ویژگی‌های فنی آن پرداخته و دربارهٔ انسجام و هماهنگی میان تصاویر، قصه و نقش آن در تصاویر، سخن گفته است؛ همچنین در ضمنِ تحلیل‌ها، از نقش حروف در تصویر قرآن، مباحث مفیدی مطرح کرده است. با اینکه در مواردی این پژوهش با مقالهٔ حاضر شباهت محتوایی دارد، اما پژوهش حاضر، به‌طورِ ویژه، تنها به حروف استعلا و کارکردهای مختلف آن در تصاویر قرآنی پرداخته است.

در میان پژوهش‌های مطرح‌شده با اینکه تحقیقاتی دربارهٔ معناشناسی حروف در قرآن کریم، صورت گرفته است، اما این پژوهش، به‌طور ویژه، به نقش حروف استعلا در واژگان تصویری قرآن کریم پرداخته و از این جهت، پژوهشی نو قلمداد می‌شود.

۳. تبیین چارچوب نظری پژوهش

معناشناسی، اصطلاحی فنّی است که به مطالعهٔ معنا می‌پردازد (پالمر، ۱۳۸۷: ۱۳)؛ به عبارتی دیگر، «معناشناسی، اصطلاحی فنی است که به مطالعهٔ علمیِ معنا گفته می‌شود» (صفوی، ۱۳۸۷: ۲۷). احمد مختار عمر، معناشناسی را دانش خاص معرفی می‌کند. از نگاه او «معناشناسی، دانشی است که به بررسی معنا می‌پردازد» (مختار عمر، ۱۳۸۶: ۱۹). هر متن یا کلامی، اطلاعات و دانسته‌های فراوانی در خود، نهفته دارد و به همین دلیل، باید با آن در جایگاه موضوعی شناختی برخورد کرد. معناشناسی به‌گونه‌ای که مورد نظر ما است در پی کشف چگونگی سازماندهی این دانسته‌ها در کلام و بررسی تأثیر معنایی آنها در خواننده یا شنونده است. به تعبیری اگر زبان‌شناسی را مطالعهٔ علمی زبان در نظر بگیریم، می‌توانیم بگوییم که معناشناسی نیز مطالعهٔ علمیِ معنا است (صفوی، ۱۳۸۷: ۱۴). در معناشناسی معنا، خواه در قالب حرف، واژه یا جمله موردِ واکاوی قرار می‌گیرد؛ درواقع، هدف اصلی این رویکردِ نقدی، بررسی معنا است و در صدد کشف معانی پنهان و آشکار یک متن است.

یکی از عناصر متن که در افادهٔ معنا نقش دارد، حرف است که در عین حال، کوچک‌ترین جزء در متن، به‌شمار می‌رود. حرف، خود، گویای ارتباط آوا و معنا است. احمد زرقه بر این باور است که «حاء»، تصویر حبل (ریسمان و یا طناب) است و «راء»، تصویر رأس (سر) و «فاء»، به‌صورت و تصویرِ فم (دهان) و از این تحلیل این‌گونه نتیجه می‌گیرد که حرف، امتداد فکر و اندیشه در تعبیر و بیان است (زرقة، ۱۹۹۳: ۸۹). شایان ذکر است که اندیشمندان و پژوهشگران این عرصه، اصطلاح حرف و صوت را مترادف با یکدیگر به کار می‌برند (نمر موسی، ۲۰۱۴: ۲۷)؛ اگرچه، زبان‌شناسی قدیم، مثل ابن جنّی، اصطلاح حرف را دقیق‌تر و مختص‌تر از اصطلاح صوت می‌دانستند و می‌گفتند که صوت عام است و به چیزی اختصاص ندارد؛ چنانچه گویند: صدای مرد و صدای الاغ (ابن جنی، ۱۹۵۴: ۱/ ۱۱). در مجموع، حرف با شکل صوتی خود در توسعه و القای معنی به مخاطب، نقش دارد؛ بنابر همین اصل، برای حروف، می‌توان معنایی متصور شد؛ برای مثال، صفت استعلا و استفال، از مهمترین تقسیم‌بندی‌های حروف در القاء معنای خاص، نقش دارد. «استعلا و استفال، به‌ترتیب، موجب تفخیم و ترقیق حروفشان می‌گردند؛ بدین معنی که حروف استعلا (ص، ض، ط، ظ، غ، خ، ق) یا حروف مستعلیه به‌دلیل تمایل ریشهٔ زبان به سمت بالا و سقف دهان، پرحجم ادا می‌شوند و حروف استفال یا حروف مستفله به‌دلیل تمایل ریشهٔ زبان به سمت پایین دهان، نازک و کم حجم ادا می شوند» (ستوده‌نیا، ۱۳۹۸: ۷۵)؛ به عبارتی دیگر، استعلا در لغت به معنای ارتفاع و بالا رفتن و در دانش تجوید، یعنی بالا رفتن ریشهٔ زبان به سوی حَنَک اَعلی (سقف دهان یا کام) است. اما استفال در لغت به معنای

سال دهم
شمارهٔ دوم
پیاپی: ۱۹
پاییز و زمستان
۱۴۰۵

اِنخِفاض و پایین آمدن است و در دانش تجوید، یعنی پایین آمدن انتها و ریشهٔ زبان در تلفظ حرف. غیر از هفت حرف اِستِعلا، بقیهٔ حروف صفت اِستِفال دارند و به آنها حروف مُستَفِلَه می‌گویند. اِستِفال از باب اِفتِعال از ریشهٔ «سَفل» است (اِستَفَلَ، یَستَفِلُ، اِستِفال). بیشتر حروف اِستِفال ظریف و با ترقیق تلفظ می‌شوند؛ مانند: ءَا بَاء تَاء ثَاء جیم، حَاء دال، ذال، زَاء سین، شین، عین، فَا کَاف، لَام، میم، نون، واو، هَاء، یَاء. (همان، ۷۷)

این حروف در ساخت معنا، مرتبط با آوایی که تولید می‌کنند، نقش دارند و بسته به قدرت متن و صناعت آن و همچنین بسته به قدرت زبانی و ادبی گوینده در نوسان است؛ درواقع، گوینده هر چقدر به کاربرد کلمات مشتمل بر حروف استعلا در مواقع فخامت و شدت و به کاربرد کلمات حروف استفال در مواقع ضعف و انخفاض توجه کند، متن او از صناعت و بلاغت بیشتری برخوردار می‌گردد.

۴ . بحث و بررسی

در این بخش از مقاله به معناشناسی حروف استعلا در برخی از واژگان قرآن، پرداخته می‌شود و نقش حروف در ساخت معنا و تصویر، مورد بررسی قرار می‌گیرد:

۴-۱. حرف «خاء»

حرف «خاء» به این دلیل که حرف استعلاء است در موارد مختلف، از واژگان قرآنی متناسب با ویژهٔ خود به کار رفته و بر تفخیم و بالاروندگی و شدّت دلالت دارد. «خاء»، یعنی از نزدیکترین محل حلق به دهان، زمانی که زبان به نوک نرم کام برسد، تلفظ می‌شود و یک مانع نرم و نفوذپذیر ایجاد می‌کند و هوای نفس «خاء» از آن مجموعهٔ نرم عبور می‌کند (حسن جبل، ۲۰۱۹: ۳۶)؛ ازجملهٔ این نمونه‌ها، آیهٔ ذیل از سورهٔ آل عمران است:

﴿خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ﴾ ؛ (در آن [لعنت] جاودانه بمانند نه عذاب از ایشان کاسته گردد و نه مهلت یابند.). (آل عمران: ۸۸)

خداوند در اینجا در فعل «یُخفف»، از حرف استعلا «خاء» استفاده کرده است. این حرف از حرکت فتحه برخوردار است و بر افزایش و بالاروندگی عذاب دلالت دارد؛ درواقع، علاوه‌بر حرف استعلا در تناسب با مفهومی که بر بالارفتن دلالت دارد به کار رفته است و شاهد تطابق میان حرف و معنا هستیم. واژگانی نظیر «یسکّن» و «یلطّف»، می‌تواند جایگزین این واژه شود که در این میان، واژهٔ «یسکّن» از استعلا برخوردار نیست و در ترسیم تصویر افزایش عذاب، به‌مانند فعل «یخفف» مؤثر نیست. خداوند در اینجا از عدم تخفیف عذاب یا افزایش و بالارفتن عذاب سخن می‌گوید. این معنا با آنچه صورت واژه اقتضا می‌کند، هماهنگ است؛

همچنین، آیه در قالب یک پیام هشداری به مخاطب ارائه شده و در ارائهٔ تصویر خود، از این حرف بهره گرفته است تا این پیام در گوش مخاطب با قوت و فخامتی بالا، جای بیفتد.

یا در نمونهٔ زیر:

﴿وَلَنُسْكِنَنَّكُمُ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ ذَلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ﴾ (و قطعاً پس از او، شما را در آن سرزمین ساکن خواهیم کرد. این برای کسی است که از ایستادن در برابر من در روز حساب می ترسد و از تهدید من هراس دارد). (ابراهیم: ۱۴)

در اینجا، فعل «خاف» از حرف «خاء»، از حروف استعلا، برخوردار است. خداوند این فعل را دوبار در آیه، تکرار کرده است. آیه در آغاز، پیامی را عنوان کرده است و آن اینکه سکونت در سرزمین‌های اصلی و موعود برای آنان صورت می‌گیرد؛ این امکان مشروط به چیزی است که خداوند می‌فرماید و محدود به کسانی است که از مقام و عقاب خدا بترسند؛ بنابراین، بخش دوم آیه با حرف استعلاء و صدای بلندی که ایجاد کرده ذهن مخاطب را به مسئله معطوف می‌نماید و هرکس گمان نکند که امکان بازگشت به آن سرزمین را دارد، با شنیدن این آیه به آن ایمان می‌آورد. خود مفهوم ترس، از جهت روانشناسی، نشان از بالارفتن استرس و اضطراب دارد که در ظاهر انسان، پدید می‌آید؛ بنابراین، مدلول آیه با ظاهر و حرکات و حروف در هماهنگی قرار دارد. در آیه زیر نیز می‌بنیم:

﴿كَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كَانُوا أَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً وَأَكْثَرَ أَمْوَالًا وَأَوْلَادًا فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلَاقِهِمْ فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِخَلَاقِكُمْ كَمَا اسْتَمْتَعَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ بِخَلَاقِهِمْ وَخُضْتُمْ كَالَّذِي خَاضُوا أُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ﴾ (شما منافقان،) همانند کسانی هستید که قبل از شما بودند (و راه نفاق پیمودند؛ بلکه) آنها از شما نیرومندتر و اموال و فرزندانشان بیشتر بود. آنها از بهرهٔ خود (از مواهب الهی در راه گناه و هوس) استفاده کردند؛ شما نیز از بهرهٔ خود، (در این راه) استفاده کردید، همان‌گونه که آنها استفاده کردند؛ شما (در کفر و نفاق و استهزای مؤمنان) فرو رفتید؛ همان‌گونه که آنها فرورفتند؛ (و سرانجام) اعمال‌شان در دنیا وآخرت نابود شد؛ و آنها همان زیانکارانند.) (التوبه: ۶۹)

فعل مورد بحث در اینجا، خاص است که تصویر مشخصی را به ذهن متبادر می‌کند. در اینجا، معنای فعل مورد بحث فرو رفتن است که نه‌تنها بر استعلا، بلکه بر مفهومی برعکس آن دلالت می‌کند. اما مقصود خداوند در اینجا، بیشتر شدت و قوت عمل است. خداوند فرو رفتن آنها را شدید و بسیار عمیق توصیف کرده است و این در تکرار و تشبیه به‌کاررفته فهمیده می‌شود. حرف «خاء» استعلایی در اینجا برای بیان معنایی که بر شدت و فراگیری یک عمل دلالت می‌کند به کار رفته است.

سال دهم
شمارهٔ دوم
پیاپی: ۱۹
پاییز و زمستان
۱۴۰۵

۴-۲. حرف «صاد»

این حرف در تکمیل و توسعهٔ پاره‌ای از تصاویر قرآنی، نقش دارد و باتوجه‌به اینکه حرفی استعلایی است در بیشتر اوقات برای بیان مفاهیم و ترسیم تصاویری که بر تفخیم، شدت و بالاروندگی و گستردگی دلالت می‌کند، به کار می‌رود؛ ازجمله موارد کاربرد این فعل در آیهٔ زیر، از سورهٔ آل عمران است:

﴿مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ فِي هَذِهِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَأَهْلَكَتْهُ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴾ (آنچه [آنان] در زندگی دنیا [در راه دشمنی با پیامبر] انفاق می‌کنند، مانند بادی است که در آن سرمای شدیدی می‌وزد که در مزارع قومی که به آنها ستم کرده‌اند، می‌وزد و آن را نابود می‌کند. خدا به آنان ظلمی روا نداشته. او این کار را نکرد، اما آنها به خودشان ظلم کردند.) (آل عمران: ۱۱۷)

در اینجا، علاوه بر فعل موردِ بحث، فعل «ظلم» و مشتقات آن به کار رفته است؛ درواقع، کاربرد چنین واژگانی نشانگر کثرت کاربست حروف استعلا در آیهٔ فوق است. فعل «اصابت» در اینجا، از برخوردی سنگین سخن می‌گوید. حرف استعلا با معنا و مفهومی که کلمهٔ مورد نظر ترسیم می‌کند در همخوانی کامل قرار دارد. فتحه داشتن «صاد» و توأمانی آن با حرف «مد» ویژگی استعلایی حرف را تقویت کرده است، زیرا هر دو عنصر سبب بالارفتن صوت می‌گردد؛ بنابراین این واژه در هماهنگی با معنای برخورد شدید، قرار دارد و یک نوع هماهنگی میان این دو برقرار است. در آیهٔ زیر، از همین سوره نیز چنین ائتلافی دیده می‌شود:

﴿وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ (و یقینا خدا شما را در [جنگ] بدر با آنکه ناتوان بودید یاری کرد پس از خدا پروا کنید باشد که سپاسگزاری نمایید.) (آل عمران: ۱۲۳)

در اینجا، فعل «نصر» از حرف استعلای صاد برخوردار است. خداوند در اینجا از کمک کردن در جنگ بدر سخن گفته است. این نوع کمک و یاری رساندن عالی‌ترین نوع یاری رساندن است و طبق آنچه در تفاسیر و در خود قرآن بیان شده، این نصرت به‌وسیلهٔ فرشتگانی انجام شده که از آسمان به کمک مؤمنان آمده‌اند. کنش کمک کردن نوعی تصویر مشخص را در ذهن متبادر می‌کند که بر بالارفتن دلالت دارد. زیرا از جهت ذاتی کمک کردن، به‌نوعی، بلند کردن و برکشیدن و بیرون آوردن کسی از سختی و مشقت است (فرید، ۲۰۰۸: ۸۹)؛ از جهت دیگر، نوع خاص کمک کردن در اینجا که آسمانی و الهی است، میزان هماهنگی واژه را با مفهوم دوچندان کرده است. یا در آیهٔ زیر که خداوند می‌فرماید:

﴿فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا

كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ (پس هرکه را خدا بخواهد هدایت کند، دلش را به اسلام می‌گشاید و هرکه را بخواهد گمراه کند، قلبش را چنان تنگ می‌کند که گویی به سختی از آسمان بالا می‌رود. این‌گونه خداوند سرنوشت کسانی که ایمان نمی‌آورند را قرار داده است.) (انعام: ۱۲۵)

در این نمونه، هماهنگی میان معنا و حرف استعلا روشن‌تر و آشکارتر است. هم در خود واژه و هم در بافت آیه و هم با استفاده از واژگان دیگر با تکیه بر محور همنشینی، می‌توان چنین مفهومی را استنباط کرد (انیس، ۱۹۸۷: ۱۱۴) خداوند در اینجا با این واژه، از بالا رفتن و استعلا، آن هم بالارفتن از آسمان، سخن گفته است و حرف استعلا که به‌طورِ تجویدی به طرف سقف دهان تلفظ می‌شود در کنش کرداری فعل نیز این بالا رفتن به سقف آسمان دیده می‌شود؛ از این رو، نوعی کنش تصویری را ایجاد کرده است و این تصویر به صورت صعودی و بالارونده با حرف استعلا در هماهنگی تام قرار دارد.

۴-۳. حرف «ضاد»

این حرف نیز از حروف استعلا به‌شمار می‌رود و با کارکردهای مختلف خود برای بیان عملکردها و کنش‌هایی که جنبهٔ بصری دارند به کار رفته است؛ برای مثال در آیهٔ زیر از سورهٔ بقره، چنین حالتی دیده می‌شود:

﴿مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ﴾ (مثل آنان همچون مثل کسانی است که آتشی افروختند و چون پیرامون آنان را روشنایی داد خدا نورشان را برد و در میان تاریکیهایی که نمی بینند رهایشان کرد.) (بقره: ۱۷)

این آیه از یک تمثیل زیبا استفاده کرده است. به نقل از طباطبایی در کتاب المیزان: «در آیهٔ ﴿مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ ناراً﴾، با آوردن مثلی، وضع منافقین را مجسم ساخته، می‌فرماید منافقین مثل کسی می‌مانند که در ظلمتی کور قرار گرفته، به‌طوری که خیر را از شر و راه را از چاه و نافع را از مضر، تشخیص نمی‌دهد و برای برطرف شدن آن ظلمت، دست به اسباب روشنی می‌زند یا آتشی روشن کند که با آن اطراف خود را ببینند» (طباطبایی، ۱۳۷۸: ۸۸/). از جهت تحلیل حرف استعلا می‌توان گفت که فعل «أضاءت» در آیه به معنی «روشنایی داد»، از حرف استعلا «ضاد» برخوردار است. خداوند در این صحنهٔ تمثیلیِ زیبا، از آتشی سخن می‌گوید که برافروخته شده و پیرامون خود را روشن می‌کند. این روشنایی از پیرامون، به‌طورِ تدریجی، بالاتر و بیشتر می‌شود و محیط وسیع‌تری را به خود می‌گیرد و از این رو با مفهوم استعلا و نحوهٔ ادای این حرف همخوانی کامل دارد. یا در آیهٔ زیر که خداوند می‌فرماید:

﴿الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي

سال دهم
شمارهٔ دوم
پیاپی: ۱۹
پاییز و زمستان
۱۴۰۵

الْأَرْضِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ﴾ (کسانی که عهد خدا را پس از بستن، شکستند و آنچه را خدا به پیوستن آن امر فرموده، شکستند و در زمین فساد کردند، آنان زیانکارند.) (بقره: ۲۷)

در اینجا، «ضاد» در فعل ینقضون به کار رفته است. این فعل به معنای شکستن است و این شکستن علاوه‌بر تأکید بر پیام آن و صدایی که ایجاد می‌کند، به‌طورِ منطقی با حرف «ضاد»، استعلا بیان شده است (سامرائی، ۱۹۸۳: ۷۷). حالات کافران در چنین حالتی، میل به برتری‌جویی و فضل بیشتر بر پیامبر و مکتب او است؛ بنابراین، پیمان خدا را می‌شکنند تا خود را به معرض نمایش بگذارند؛ هرچند در این مثال، فعل مشمول بر حرف «ضاد»، به‌طورِ جزئی برای حالت انتزاعی به کار رفته است، اما به معنای شکستن و مجسم‌کنندهٔ صدایی است که با شکستن یک چیز ملموس به دست می‌آید؛ بنابراین، خود شکستن هم از جهت محسوس و هم از جهت معنوی نوعی صدا و پژواک خبری ایجاد می‌کند که با حرف استعلء هماهنگ افتاده است. در نمونهٔ زیر نیز این فعل به‌خوبی به کار رفته است:

﴿وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا حَتَّى إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَنْ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾ (و [همچنین] بر آن سه نفر که باقی ماندند [و قبولی توبه‌شان به تأخیر افتاد] تا آن‌جا که زمین با تمام وسعتش بر آنان تنگ شد و از خود ملول شدند و دانستند که پناهی از سوی خدا نیست؛ مگر هیچ طرفی با او نیست. پس [خدا] به آنها [توفیق] داد تا توبه کنند؛ بدون شک خداوند توبه‌پذیرندهٔ مهربان است.) (التوبه، ۱۱۸)

در اینجا، فعل «ضاق» از حرف استعلا «ضاد» بهره گرفته است. «ضاق» در اینجا به تنگ آمدن و ملول شدن را نشان می‌دهد؛ به‌گونه‌ای که این تنگ آمدن بسیار شدید و قوی است. از جهت بصری، تنگ آمدن زمین برای انسان یا تنگ شدن مکانی برای انسان را می‌توان به‌گونه‌ای تصویر کرد که انسان را مجبور می‌کند به گونهٔ عمودی و ایستاده قرار بگیرد و این با حالت تلفظ «ضاد» که دهان در هنگام تلفظ به شکل عمودی است، همخوانی دارد. یا در نمونهٔ زیر که خداوند می‌فرماید:

﴿أُولَئِكَ لَمْ يَكُونُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ يُضَاعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُ مَا كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ السَّمْعَ وَمَا كَانُوا يُبْصِرُونَ﴾ (آنها یاوران [خدا] در زمین نیستند و هیچ دوستی جز خدا برایشان نیست؛ عذابشان دو چندان می‌شود؛ [حق] را نشنیدند و [حقیقت] را ندیدند.) (هود:۲۰)

در اینجا، فعل «یضاعف» از حرف استعلا برخودار است و ارتباط معنای آن با استعلا روشن‌تر است؛ زیرا خدواند در اینجا، از افزایش و تشدید عذاب سخن می‌گوید که میل به بلندی و افزایش و پرحجم شدن دارد؛ همچنین، هم‌نوایی حرف استعلا با حرکت فتحه

و همراهی آن با حرف الف مد، این استعلا را بیشتر کرده است. خداوند در اینجا با کاربرد حرف استعلا، عمل دوچندان کردن را با شدّت بیان کرده است، زیرا افزودن عذاب نوعی عملکرد و واکنش شدید خداوند در مقابل کردارهای زشت کافران است.

۴-۴. حرف «طاء»

یکی دیگر از حروف استعلا در زبان عربی، حرف «طاء» است. این حرف به مانند دیگر حروف در تجسم بهتر و استعلایی تصاویر قرآنی نقش دارد و کاربست آن در آیات و واژگان قرآنی، نشانگر بالاروندگی، تفخیم و شدت یا فراگیری موضوع مورد نظر است؛ ازجمله در نمونهٔ زیر که این حرف در یک فعل به کار رفته است:

﴿الَّذِينَ قَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ وَقَعَدُوا لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا قُلْ فَادْرَءُوا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ (آنهایی که نشستند و از دوستانشان گفتند، اگر دنبال ما می‌آمدند کشته نمی‌شدند. بگو اگر راست می‌گویی مرگ را از خود دور کنند.) (آل عمران: ۱۶۸)

در اینجا، حرف استعلا «طاء» از حرکت فتحه و همچنین قبل از الف مد آمده است. در این آیه، گفتار کافران به تمسخر گرفته شده است و اینکه آنها شهدا را به سخره می‌گیرند. از نگاه آنان شهدا می‌بایست از آنها اطاعت می‌کردند و در خانه می‌ماندند. فعل «اطاعوا» به معنای پیروی کردن و نوعی تصویر را به ذهن مبتادر می‌کند؛ هرچند خود واژه به‌طورِ ذاتی بر استعلاء دلالت نمی‌کند، اما واژه در جایگاه فعل شرط، قرار گرفته و از زبان کافران این شرط در نتیجه‌ای که بیان می‌شود، اهمیت دارد؛ بنابراین، حرف استعلا برای ارسال پیام مورد نظر به گونهٔ شدید و قوی بیان شده است تا بر پافشاری آنها بر عقیدهٔ باطلشان تأکید کند. این فعل، به‌صورت برجسته، انسان‌ها را نشان می‌دهد که به‌صورت کورکوارانه، از چیزی تقلید می‌کنند. یا در نمونهٔ زیر که خداوند می‌فرماید:

﴿بَلْ مَتَّعْنَا هَؤُلَاءِ وَآبَاءَهُمْ حَتَّى طَالَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ أَفَلَا يَرَوْنَ أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا أَفَهُمُ الْغَالِبُونَ﴾ ([نه] بلکه ما به آنان و پدرانشان برکت دادیم تا عمرشان طولانی شود؛ آیا نمی‌بینند که ما می‌آییم و زمین را از کناره‌های آن کم می‌کنیم؛ آیا باز هم پیروز خواهند بود؟) (الأنبیا: ۴۴)

در این نمونه از سورهٔ انبیا، «طال» به معنای دراز کشیدن و طولانی شدن است و همراه با حرف مد نیز آمده است؛ بنابراین، تصویر مشخصی را مخابره می‌کند و حرف استعلا هم با معنی و تصویر واژه، هماهنگ است. بالاروندگی و استعلا با تکیه بر واژگان محور همنشینی، بیشتر دیده می‌شود؛ زیرا در اینجا، بالا رفتن عمر مد نظر است. این حرف با بالا رفتن کلام به سقف دهان در معنا نیز یک نوع امتداد و بلندی را نشان می‌دهد که فاعل در اینجا، واژهٔ عمر است. یا در نمونهٔ زیر که خداوند می‌فرماید:

سال دهم
شمارهٔ دوم
پیاپی: ۱۹
پاییز و زمستان
۱۴۰۵

﴿فَمَا اسْطَاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا﴾ ([درنتیجه، اقوام وحشی] نتوانستند از آن [مانع] بالا روند و نتوانستند آن را سوراخ کنند.) (الکهف: ۹۷)

در اینجا، فعل «استطاعوا» که از حرف «طاء» برخوردار است بر استطاعت و فائق آمدن بر کاری دلالت می‌کند؛ بنابراین در معنا، آشکارا بر استعلا و بلندمرتبگی دلالت می‌کند. تکرار این فعل به مانند دیگر موارد مشابه بر اهمیت و تأکید مفهوم توانستن و فائق آمدن دلالت می‌کند که حرف استعلا با شدت و جهتی که در صدای گوینده ایجاد می‌کند در هماهنگی با مفهوم مورد نظر، قرار دارد. یا در نمونهٔ زیر که خداوند می‌فرماید:

﴿يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَأَكْوَابٍ وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ وَأَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ (سینی‌هایی از طلا و جام‌ها در مقابل آن‌ها قرار می‌گیرد و آنچه دل‌ها می‌خواهد و چشم‌ها می‌پسندد، وجود دارد و در آن جاودان خواهی بود.) (الزخرف: ۷۱)

در اینجا، فعل «یطاف» به‌طورکلی بر مفهوم استعلا دلالت نمی‌کند، اما با تعمق در شکل کاربرد آن و تصویری که ارائه می‌دهد، می‌توان استعلا را دریافت؛ زیرا در این آیه، مقصود سینی‌هایی هستند که از زمین برداشته شده و گردانده می‌شوند؛ همچنین، این آیه در ابتدا با حرف استعلا آغاز شده تا ذهن مخاطب را بر چیز مهم جلب کند؛ بنابراین، تصویری جذاب از بهشت می‌دهد که با حرف استعلا برجسته شده و سپس سبب می‌شود مخاطب به مفهوم آیه و پیام آن تأمل کند.

۴-۵. حرف «ظاء»

پنجمین حرف موردِ استعلا، ظاهر است. این حرف در قران کریم در هماهنگی کامل با معانی و تصاویر قرآنی که بر بالاروندگی و تفخیم دلالت می‌کند، قرار گرفته است؛ ازجمله آیهٔ زیر از سورهٔ بقره است:

﴿وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَى كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴾ (و سایهٔ ابر را بر شما گسترانیدیم و زاغ‌ها و بلدرچین‌ها را بر شما نازل کردیم [و گفتیم] از غذای پاکی که به شما روزی دادیم بخورید و [آنها] به ما ستم نکردند، بلکه بر خود ستم کردند.) (بقره: ۵۷)

در اینجا، حرف «ظاء» در سه فعل، تکرار شده است که فعل دوم و سوم از یک ریشه‌اند. معنی فعل اول «سایه گستر کردیم» و «پوشاندیم» است. این کلمه بنابر واژه‌های همنشینی برای ابر به کار رفته است؛ بنابراین، معنا مرتبط با عناصری فوقانی و آسمانی است و جهت دهان به سمت سقف می‌رود؛ همچنین، ستم کردن، فعلی است که از جانب نیرویی برتر بر نیروی فروتر دلالت دارد و ازاین‌جهت، از معنای استعلا برخوردار است. خداوند این آیه

را با واژه‌ای مشتمل بر حرف استعلا آغاز و به پایان برده است و این نشان از اهمیت مفاهیم مندرج در فعل «ظللنا» و «یظلمون» و پیوند آن با گفتمان کلی آیه دارد.

در اینجا، از جهت جایگاه افعال دارای حروف استعلا، آیه را با فعل استعلا آغاز کرده است و با حرف استعلا پایان یافته است.

﴿فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا لَوْلَا أُوتِيَ مِثْلَ مَا أُوتِيَ مُوسَى أَوَلَمْ يَكْفُرُوا بِمَا أُوتِيَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ قَالُوا سِحْرَانِ تَظَاهَرَا وَقَالُوا إِنَّا بِكُلٍّ كَافِرُونَ﴾ (پس چون حق از جانب ما به آنان رسید، گفتند چرا مانند آنچه به موسی داده شده به او داده نشد؟ آیا به آنچه قبلاً به موسی داده شده بود، کافر شدند؟) (القصص: ۴۸)

در این آیه از سورهٔ قصص، فعل «تظاهرا» از حرف استعلا «ظاء» برخوردار است. در اینجا، «تظاهرا» به معنای «با هم ساختن» و به عبارتی، «تبانی کردن» در زبان فارسی، است؛ بنابراین، به‌طورِ ذاتی، بر مفهوم استعلا دلالت نمی‌کند، اما شدت و فخامتی که این واژه از آن برخوردار است، نشان‌دهندهٔ خبری مهم است؛ همان‌طور که خبر تبانی در رسانه‌ها با تیتر درشت نوشته می‌شود تا برجسته شوند، خداوند آگاهانه از حرف استعلا برای بیان و برجسته کردن این کردار نادرست و مکارانه استفاده کرده است. این فعل، به‌وضوح، از جنبهٔ تصویری و بصری کنش منافقان سخن گفته است و حرف استعلا با تصویرسازی همگام شده است. یا در نمونهٔ زیر که خداوند می‌فرماید:

﴿ذَلِكَ وَمَنْ يُعَظِّمْ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ﴾ (این [واجبات خدا] است و هرکس شعائر خدا را رعایت کند، به‌راستی، نشانهٔ پاکی دل است.) (الحج: ۳۲)

در اینجا، فعل موردِ بحث، از حرف استعلا برخوردار است. این فعل از فتحه و تشدید که میزان استعلای آن را بیشتر کرده، برخوردار است. در معنا نیز بر «بزرگی» و «برتری» دلالت می‌کند. بزرگ داشتن در اینجا بر برجسته کردن و بزرگ انگاشتن زیاد دلالت می‌کند. این برجستگی یک نوع تصویر را با خود همراه دارد؛ گویی آیین‌های الهی در تابلوها و رسانه‌های تجسمی تبلیغ و نشان داده می‌شود؛ از این رو، حرف استعلا در کنار دیگر عوامل زبانی، به‌نیکویی در آیه به کار رفته است. یا در نمونهٔ زیر از جزء پایانی قرآنی که این هماهنگی آشکارتر است:

﴿فَأَنْذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّى﴾ (پس شما را به آتشی که زبانه می‌کشد هشدار دادم.) (اللیل: ۱۴)

در اینجا، «تلظی» به معنای «بر فرا رفتن»، «فروزندگی» و «بالا رفتن» است. این فعل تصویری از آتش را نشان می‌دهد. از جهت معنایی، دقیقاً مطابق با صوتِ ایجادشده با حروف استعلا است؛ همچنین، تأکید و تجسمی که خداوند با این واژه در صدد بیان آن است، از دیگر عوامل استفادهٔ بجا و مناسب از حرف استعلا است. خدواند با ایجاد شدت و فخامت و

سال دهم
شمارهٔ دوم
پیاپی: ۱۹
پاییز و زمستان
۱۴۰۵

استعلا، مخاطب خود را بیم می‌دهد و او را نسبت به پیامد آتش عقوبت می‌دهد. «تلظی از مادهٔ لظی (بر وزن قضا) به معنی شعلهٔ خالص است و می‌دانیم شعله‌های خالص و خالی از هر گونه دود، گرما و حرارت بیشتری دارد و گاه واژهٔ لظی به خود جهنم نیز اطلاق شده است» (مکارم، ۱۳۷۳: ۲۷/ ۸۰)؛ بنابراین، آتشی که بدون دود باشد، ساده‌تر به بالا می‌رود و بالارفتن آن ملموس و شدیدتر است و تصویر مورد نظر با استفاده از فعل و حرف مناسب در القاء نگاشت تصویری مورد نظر، موفق عمل کرده است.

۴-۶. حرف «غین»

حرف «غین» یکی از دو حرف استعلا است که از قوت کمتری، نسبت به پنج حرف نخست، برخوردار است. از نمونه‌های کاربرد حرف «غین» در گزاره‌های تصویری قرآن، می‌توان به آیهٔ زیر از سورهٔ آل عمران اشاره کرد که خداوند می‌فرماید:

﴿وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ وَمَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ﴾ (و هیچ پیامبری خیانت نخواهد کرد و هرکه خیانت کند، روز قیامت با آنچه او خیانت کرده است می‌آید؛ به هرکس تمام آنچه را که به دست آورده است، داده می‌شود و به آنها ستم نمی‌شود.) (آل عمران: ۱۶۱)

در اینجا، فعل «یغل» و «یغلل» و «غل» که هرسه از یک ریشه‌اند، از حرف استعلا «غین» برخوردارند. خیانت در اینجا، به‌طورِ بصری و تجسمی به تصویر کشیده شده و از حرف استعلا بهره گرفته است. خداوند از قضیهٔ خیانت‌ورزی پیامبر سخن گفته است و عدم شایستگی پیامبر به انجام این عمل را تأکید می‌کند؛ بنابراین، این مفهوم مهم با حرف استعلا که علاوه بر برتری جویی بر شدت نیز دلالت می‌کند و میزان و اهمیت بالای فعل را نشان می‌دهد، به کار رفته است. در این آیه، ذکر پیاپی افعال نوعی پیغام مهم را مخابره می‌کند، زبان پیاپی در حالت عمودی و حرف با شدت بیان می‌شود که ذهن مخاطب را به پیام آیه جلب می‌کند.

﴿وَأَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا فَأَرَادَ رَبُّكَ أَنْ يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي ذَلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا﴾ (و اما آن دیوار از آن دو طفل یتیمی در آن شهر بود که پدری صالح داشتند و زیر آن گنجی برای آن دو نهفته بود؛ خدایت خواست تا به لطف خود آن اطفال به حد رشد رسند و خودشان گنج را استخراج کنند. و من این کارها نه از پیش خود (بلکه به امر خدا) کردم. این است مآل و باطن کارهایی که تو طاقت و ظرفیت بر انجام آن نداشتی..) (الکهف: ۸۲)

در اینجا، «یبلغا» از حرف استعلا «غین» برخوردار است. از جهت معنایی به معنای «به بلوغ رسیدن»، «به تکامل رسیدن» و «رشد کردن» است و در بافت آیه نیز چنین معنایی را القاء می‌کند؛ درواقع در اینجا، یک نوع کنش تصویری رو به بالا تداعی شده است و تصویر با حرف استعلا در هماهنگی کامل قرار گرفته است و نحوهٔ بیان حرف با مفهوم و تصویری که واژه دارد، هماهنگ عمل شده است. یا در آیهٔ زیر که خداوند می‌فرماید:

﴿وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ إِخْوَانًا عَلَى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ﴾ (و بغض [و بدگمانی] را از سینه‌هایشان دور کنیم، برادرانه روبه‌روی هم بر تخته‌ها، نشسته‌اند.) (الحجر: ۴۷)

در اینجا، فعل «نزع» از حرف استعلا «عین» برخوردار است. این حرف در پایان فعل آماده است؛ زیرا کنشی که خداوند از آن سخن گفته است، سرانجام به حالت بالاروندگی و سیر صعودی می‌انجامد. (درویش، ۱۹۹۹: ۷۸)؛ درواقع، کینه و شک و شبهات نفسانی از سینه برکنده می‌شود و به بالا می‌رود. از بدن انسان کنده و مسیر صعودی به خود می‌گیرد؛ از این رو، ائتلاف حرف با معنا و همچنین نوع کاربرد فعل بسیار جلب توجه می‌کند. طبرسی در تفسیر خود با اشاره بر همین معنی برتری، می‌گوید: «وَ نَزَعْنا ما فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍ: از سینه‌های اهل بهشت، اسباب دشمنی یعنی کینه، حسد و بغض را بر کندیم» (طبرسی، ۱۴۰۸: ۱۳/ ۱۹۴)؛ درواقع، برکندن و جدا کردن از حالت صفر به سمت حالت فوقانی در این آیه با حرف استعلا، مجسم شده است. یا در نمونهٔ زیر که خداوند می‌فرماید:

﴿وَإِلَى رَبِّكَ فَارْغَبْ﴾ (و با اشتیاق به سوی پروردگارت روی آور.) (الشرح: ۸)

در اینجا، حرف «غین» در فعل «ارغب» با حرکت فتحه‌ای که دارد، از استعلا، به‌نحو روشنی، برخوردار است. خداوند از یک نوع اشتیاق و علاقه‌ای فزاینده و بالارونده سخن گفته است. واژه از تأکید نیز برخوردار است و این تأکید از سیاق تقدیم و تأخیر کلام هویدا است؛ بنابراین، این فعل با حرف استعلا، نوعی پیام را به گونهٔ شدید به مخاطب مخابره می‌کند و او را از وظیفه‌ای که بر دوش او است، آگاه می‌کند.

۴-۷. حرف «قاف»

واپسین حرف موردِ بحث، حرف «قاف» است. این حرف استعلا به مانند حرف «عین»، از قوت و القاء معنای علوّ کمتری برخوردار است. این حرف هنگام تلفظ به بالاترین قسمت دهان در حنجره، اتصال پیدا می‌کند و از آنجا صادر می‌گردد (حسن جبل، ۲۰۱۹: ۴۱)؛ با این وجود، این حرف در ایجاد توسعه، تشدید و تبیین ابعاد خاص تصویر، نقش دارد. خداوند در آیهٔ سه و چهار سورهٔ «بقره» می‌فرماید:

﴿الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ، وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ

سال دهم
شمارهٔ دوم
پیاپی: ۱۹
پاییز و زمستان
۱۴۰۵

إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ﴾ (آنان که به غیب ایمان دارند و نماز را برپا می‌دارند و از آنچه به آنان روزی داده‌ایم، انفاق می‌کنند و آنان که به آنچه بر تو و آنچه پیش از تو نازل شده ایمان دارند. آنها کسانی هستند که به آخرت ایمان دارند.) (بقره: ۳. ٤)

در این دو آیه، چهار بار افعالی به کار رفته که از حرف استعلا «قاف» برخوردار است. معنای «یقیمون» «برپا داشتن» است و به‌وضوح، از استعلا برخوردار است؛ زیرا نوعی برتری‌جویی و حرکت به سمت بالا را نشان می‌دهد؛ همچنین، نوعی اقدام ایجابی و روبه‌جلو است و خداوند از اقامهٔ نماز در این فعل، سخن گفته است. «رزقناهم» نیز با «الفی» که بعد از آن آمده، تجسم‌گر رزق و روزی است که از بالا می‌آید و از آسمان‌ها و از جانب خدا نصیب انسان می‌گردد؛ همچنین در ادامه، فعل «ینفقون» به معنای «بخشیدن» و «انفاق کردن» است و نشانگر این موضوع است که آنها چیزهایی را می‌بخشند و این بخشش نشانگر بزرگ‌منشی و میل به برتری و سعادت است. در نمونهٔ زیر، این حرف در فعلی دیگر به کار رفته است:

﴿ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَمَنْ يُشَاقِقِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾ (این [مجازات] از آن روست که با خدا و رسولش مخالفت کردند و هرکس با خدا و رسولش مخالفت کند، قطعاً خداوند سخت‌کیفر است.) (انفال، ۱۳)

در اینجا، دو فعل از یک ریشه به کار رفته که از مفهوم استعلا برخوردار است. تشدید در «قاف» در فعل اول، نشانگر قوت و مضاعف کردن القاء معنای فعل است. این فعل به معنای فعل «مخالفت کردن» است و بنابر محور همنشینیِ این واژه با کلماتی چون الله و رسول، این آیه از نادرستی مخالفت با خدا و رسول سخن گفته است؛ درواقع، هم بر نادرستی این مخالفت و هم بر طرف‌هایی است که این مخالفت با آنان انجام می‌گیرد؛ یعنی خدا و رسولش تأکید کرده است؛ از این رو، با استفاده از حرف استعلا و معنای شدیدی که در کلام، ایجاد کرده است، نوعی هماهنگی با معنا برقرار کرده است. یا در نمونهٔ زیر که خداوند می‌فرماید:

﴿فَانْطَلَقَا حَتَّى إِذَا أَتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَا أَهْلَهَا فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَّ فَأَقَامَهُ قَالَ لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا﴾ (پس رفتند تا به اهل قریه‌ای رسیدند؛ از مردم آنجا غذا خواستند، اما از پذیرایی آن دو امتناع ورزیدند؛ پس در آنجا، دیواری یافتند که در شرف فروریختن بود و [بنده ما] محکم شد. [موسی] گفت، اگر می‌خواستید [می‌توانستید] برای آن پول دریافت کنید.) (الکهف: ۷۷)

در این آیه، سه فعل از حرف «قاف» برخوردار است و در هرسه موضع با حرکت فتحه همراه است و در دو مورد با حرف «الف» آمده است. این شکل از کاربرد حرف استعلا میزان القاء قوت و بالاروندگی آن را دوچندان کرده است. به‌طورِ دقیق‌تر، «انطلقا» که به

صورت مثنی آمده است و انتهای فعل علاوه‌بر حالت تلفظ حرف «قاف» به صورت عمودی قرار دارد، از رفتن و عزیمت به مکانی می‌گوید که نوعی پیشروی است. «ینقض» از جهت معنایی با استعلا پیوندی ندارد، اما بنابر پیام مهمی که دارد، با حرف استعلا «قاف» و «ضاد» و تشدیدی که بر روی «قاف» آمده، بیان شده است. در نمونهٔ پایانی، یعنی «أقام» نیز حرف استعلا با مفهوم «برپا شدن» و «بلند شدن»، همخوانی دارد. در هرسه فعل، بُعد بالاروندگی تصاویر با استفاده از حرف استعلا، نشان داده شده است.

نتیجه‌گیری

نتایج به‌دست‌آمده از این تحقیق شامل موارد زیر است:

حروف هفتگانهٔ استعلا در قرآن کریم در هماهنگی کامل با معانی و تصاویر قرآنی قرار دارند و این حروف برای تبیین ابعاد خاصی از تصویر، یعنی چیرگی، صعود، برتری‌جویی و همچنین برای بیان شدّت، قوّت، فخامت و گستردگی به کار رفته است. این ابعاد همان چیزی است که این حروف حامل آن است و کاربست حروف استعلا در تقویت و تکمیل آن، نقش دارد.

حروف استعلا در واژگان مختلفی از قرآن کریم که جنبهٔ تصویری و ظرفیت بصری دارد، به کار رفته است و غالباً با عوامل دیگری چون فتحه، اعراب نصب، حروف مد پشتیبانی شده است که درجهٔ استعلای آن را تقویت می‌کند؛ همچنین، اسالیبی چون اسلوب حصر، تقدیم و تأخیر، کاربرد ادوات تأکید در همین راستا، به کار رفته است؛ بنابراین، خدوانـد در کاربرد این حروف در خلق تصاویری که بر بالاروندگی و تفخیم دلالت می‌کند، عنایت ورزیده است.

تصاویر مختلفی از قرآن، مانند توصیف تعالی معنوی انسان، توصیف آتش جهنم، تبیین ابعاد عذاب الهی، بیان حالت‌های روحی التهاب‌آور، تجسم صفات و مشخصه‌های انسانی که بر علوّ درجه، مانند انفاق به کار رفته است و این تصاویر بنابر نیاز به تجسم دقیق و ظرفیت‌هایی آوایی که معنی بالاروندگی و تفخیم را نشان می‌دهد، از حروف استعلا بهره گرفته است؛ مثلاً، زمانی که خداوند از تمثیل آتش استفاده می‌کند، این حروف نقش ویژه‌ای ایفا می‌کنند و برای تجسم بالاروندگی شعله‌های آتش به کار می‌رود؛ برای نمونه در آیهٔ «انذرتُکُم ناراً تلظّی»، هماهنگی حرف استعلا با تصویری که خداوند مد نظر قرار داده، بسیار فنی و مبتکرانه است. یا تصویر صیحه و غریو و صور در روز قیامت یا صدای ناله‌های جهنمیان در روز جزا در میان زبانه‌های آتش با حروف استعلا، انجام گرفته است؛ بنابراین، حروف استعلا سهم بسزایی در تصویرسازی و تجسم موضوعات در قرآن، ایفا می‌کنند.

سال دهم
شمارهٔ دوم
پیاپی: ۱۹
پاییز و زمستان
۱۴۰۵

منابع

قرآن کریم (۱۳۸۰). ترجمهٔ فولادوند، تهران: انتشارات پیام عدالت.
ابن جنی، أبوالفتح عثمان (۱۹۵۴). ***«سرّ صناعة الاعراب»***، تحقیق مصطفی السقا وآخرین، الطبعة الأولی. مصر: مطبعة مصطفی البابی الحلبی.
ستوده‌نیا، محمدرضا (۱۳۹۸). ***«دانش تجوید»***. قم: دارالعلم.
أنیس، إبراهیم (۱۹۷۸). ***«من أسرار اللغة»***، ط ۶. القاهرة: مکتبة الأنجلو المصریة.
پالمر، فرانک (۱۳۸۷). ***«نگاهی تازه به معناشناسی»***، ترجمهٔ کورش صفوی، چاپ پنجم. تهران: مرکز.
حسن جبل، محمد حسن (۲۰۱۹). ***«المعجم الإشتقاقی المؤصل لألفاظ القرآن الکریم»***. بیروت: مرکز المربّی.
الدرویش، محی‌الدین (۱۹۹۹). ***«إعراب القرآن الکریم و بیانه»***. بیروت: دار ابن‌کثیر.
زرقة، احمد (۱۹۹۳). ***«أصول اللغة العربیة أسرار الحروف»***، چاپ اول. دمشق: دارالحصاد للنشر.
الساقی، مصطفی فاضل (۱۹۷۷). ***«أقسام الکلام العربی من حیث الشکل والوظیفة»***. القاهرة: مکتبة الخانجی.
السامرائی، إبراهیم. (۱۹۸۳). ***«الفعل: زمانه وأبنیته»***، ط ۳. بیروت: مؤسسة الرسالة.
سعیدی، غلامعباس (۱۳۹۰). «بررسی آواشناختی علم تجوید»، ***مجلهٔ علوم قرآن و حدیث***، شمارهٔ ۸۶، ص ۶۳- ۸۰.
صفوی، کورش (۱۳۸ش). ***«درآمدی بر معناشناسی»***. تهران: سورههٔ مهر.
فرید عبدالله، محمد (۲۰۰۸). ***«الصوت اللغوی ودلالاته فی القرآن الکریم»***. بیروت: مکتبة الهلال.
قطب، سید (۱۹۶۶). ***«التصویر الفنی فی القرآن»***. بیروت: دارالشروق.
طباطبایی، محمد حسین (۱۳۷۸). ***«ترجمهٔ تفسیر المیزان»***. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
طبرسی، فضل بن حسن (۱۴۰۸ق). ***«مجمع البیان»***. بیروت: دارالمعرفة.
مختار عمر، احمد.(۱۳۸۶). ***«معناشناسی»***، ترجمهٔ سید حسن سیدی. مشهد: دانشگاه فردوسی.
مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۳). ***«تفسیر نمونه»***. تهران: دارالکتب الإسلامیة.
کاظمی، سمیه؛ ابن‌الرسول، محمدرضا (۱۳۸۹). «"استعلاء" در معانی حروف جرّ عربی و حروف اضافه فارسی»، ***مجله ادب پژوهی***، دورهٔ ۴، شمارهٔ ۱۳، صفحه ۱۵۷- ۱۹۴ https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.17358027.1389.4.13.7.9
نمر موسی، عبدالمعطی (۲۰۱۴). ***«الأصوات العربیة المتحولّة وعلاقتها بالمعنی»***، چاپ اول: عمان: دارالکندی للنشر والتوزیع.

Reference

Quran (1380sh), translated by Fouladvand, Tehran: Payam Adalat Publications (in Arabic)

Ibn-Jinni, Abolfath Osman (1954) The Secret of Arab Industry, research: Mustafa Al-Saqqa and others, first edition, Egypt: Mustafa Al-Babi Al-Halabi Press. (in Arabic)

Sotodehnia, Mohammadreza (1398sh), Tajweed Knowledge, Qom: Darul Alam (in Arabic)

Anis, Ibrahim. (1978). I am the secrets of language. I 6. Cairo: Al-Anjolo Egyptian Library. (in Arabic)

Palmer, Frank. (1387sh). a new look at semantics, translated by Koresh Safavi, fifth edition, Tehran: Center. (in Persian)

Hassan Jabal, Muhammad Hassan (2019), Al-Mujajm al-Ishtiqafi al-Mu'asul for Alfaaz al-Qur'an al-Karim, Beirut: Al-Morabi Center. (in Arabic)

Al-Darwish, Mohi-al-Din (1999), Arabization of the Qur'an Al-Karim and Bayaneh, Beirut: Dar Ibn Kathir. (in Arabic)

Zarqa, Ahmad (1993) Asul al-Laghga al-Arabiya, Asrar al-Haruf, first edition, Damascus: Dar al-Hasad Publishing House. (in Arabic)

Asaki, Mustafa Fazel. (1977). Types of Arabic words in terms of form and function. Cairo: Al-Khanji Library. (in Arabic)

Al-Samarai, Ibrahim. (1983 AD). Verb: time and place. I. 3. Beirut: Al-Risalah Foundation. (in Arabic)

Saeedi, Gholam Abbas, (1390sh), "Phonological review of Tajweed science", Journal of Qur'an and Hadith Sciences, No. 86, pp. 80-63 (in Persian)

Safavi, Koresh. (1387sh). Introduction to Semantics, Tehran: Surah Mehr. (in Arabic)

Farid Abdullah, Muhammad (2008), The Language Meanings and Significances in the Holy Quran, Beirut: Maktaba Al-Hilal (in Arabic)

Qutb, Sayyid (1966), Artistic Illustration in the Quran: Beirut Dar Al-Shoroq (in Arabic)

Tabatabaei, Muhammad Hossein (1378sh), Translation of Tafsir Al-Mizan, Qom: Islamic Publication Office (in Arabic)

Tabarsi, Fadl Ibn Hassan (1408gh), Majma' Al-Bayan, Beirut: Dar Al-Ma'rifa

Mukhtar Omar, Ahmad. (1386sh). Semantics, translated by Sayyid Hassan Seyidi, Mashhad, Ferdowsi University. (in Arabic)

Makarem Shirazi, Nasser (1373sh), Model Tafsir, Tehran: Dar Al-Kutub Al-Islamiyya.

Kazemi, Somayeh; Ibn-e-Rasoul, Mohammad Reza (1389sh), "Istila' in the meanings of Arabic capital letters and Persian capital letters", Journal of Literary Studies, Volume 4, Issue 13, Pages 157-194 (in Persian) https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.17358027.1389.4.13.7.9

Nimr Musa, Abdul-Ma'ti (2014), Al-Aswat Al-Arabiya Al-Mutawahl Al-Mutawahl Al-Alaaqatah Bi'l-Ma'ani, First Edition: Oman: Dar Al-Kindi For Publishing and Distribution (in Arabic)